
UDK 801.1-44
Stručni rad

Prihvaćeno 10.02.1999.

NEKA PITANJA TUMAČENJA FONEMA U HRVATSKOM, RUSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

Milenko Popović i Rajisa Trostinska
Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

SAŽETAK

U članku se interpretira odnos [i] - [y] u ruskom jeziku i [i] - [y] u ukrajinskom jeziku (označavanje je ruskoga i ukrajinskoga odgovarajućeg zvuka istim slovom y uvjetno).

Ruski se [i], [y], s obzirom na njihovu distribuciju, mogu tretirati kao alofoni fonema /i/, ali s obzirom na njihovo lako identificiranje od strane ruskih govornika, i kao foni fonema /i/ i /y/. Ukrajinski se [i], [y] mogu tretirati samo kao foni fonema /i/ i /y/.

Također se razmatra fonemski status refleksa "jata" u hrvatskom standardnom jeziku. Nedvojbeno je da bivšem kratkom "jatu" odgovaraju fonemi /je/. Mislimo da i bivšem dugom "jatu" odgovaraju isti fonemi.

Ključne riječi: fonemi, slavenski jezici

U ovome se članku ograničavamo na pitanje odnosa [i] - [y] u ruskom standardnom jeziku, na pitanje odnosa [i] - [y] u ukrajinskom standardnom jeziku te na pitanje refleksa jata u hrvatskom standardnom jeziku. (Latiničkim slovom y označavamo u ruskom jeziku: visoki srednji samoglasnički fonem, a u ukrajinskom jeziku: sniženi visoki, prednji samoglasnički fonem.)

Prema (tzv.) moskovskoj školi sustav se ruskih samoglasničkih fonema sastoji od 5, a prema (tzv.) lenjingradskoj/petrogradskoj školi - od 6 fonema. Razlika je u broju u vezi s tumačenjem odnosa [i] - [y]. S obzirom na njihovu distribuciju, to su alofoni. Ali s obzirom na to da ih govornici (nelingvisti) dobro "čuju", da ih (oba) lako izgovaraju same (u izoliranom položaju), tj. identificiraju, oni nisu alofoni, nego (samostalni) fonemi. Ruski govornici, ako nisu posebno upozoreni, ne "čuju" analogne razlike pri ostvarivanju samoglasničkih ruskih fonema /a/, /o/, /u/ i /c/. Pri identifikaciji para riječi: *bit'* - *byt'* govornici ruskoga jezika uopće ne razaznaju [b'] i [b] kao nositelje razlike na planu izraza, nego "čuju" kao drugačije cijele blokove: [b'it'] - [byt'], u kojima im se u (jezičnoj) svijesti kao različiti nameću slogovi: [b'i] i [by]. Hrvatski govornici prirodnije, lakše usvajaju [i] - [y] kao samostalne foneme, jer ih dobro razaznaju i ulažu trud da ih nauče točno izgovarati, a izgovor [b'] i [b] pri tome ili [v'] i [v] primjerice - kao u parovima *bit'* - *byt'*, *vit'* - *vyt'* - ostvaruju automatski. Pri učenju pak izgovora parova primjerice: *rjad-rad*, *vel-vol*, *sjuda-suda* događa se jedno od dvoga: ili se pravi tipična greška, pa se izgovara: [rja-ra], [vjo-vo], [sju-su], ili se nastoji izgovoriti: [r'-r], [v'-v], [s'-s], ali se ne uči, nema se potrebe učiti u navedenim parovima izgovor samoglasnika, on se ostvaruje automatski. (Analogni parovi sa /e/ i ne postoje. Postoje, međutim, vježbe za uočavanje i uvježbavanje izgovora otvorenoga i zatvorenoga /e/). Na jednoj su strani dakle: [i] - [y], a na drugoj: (više) prednji i (više) stražnji alofoni fonema /a/, /o/, /u/, te - u nešto drugačijem odnosu - fonema /c/.

Kada je riječ o odnosu ukrajinskih samoglasnika [i] - [y], on je drugačiji. Prvo treba reći da ukrajinske fonetike danas govore o 6 samoglasničkih fonema, uključujući /i/ i /y/ (premda je bilo pokušaja da se ukrajinski [i] i [y] tretiraju kao jedan fonem). U ukrajinskom jeziku nema slučaja analognog primjerice dvama slučajevima u ruskom, gdje [i] u *Ivan* postaje [y] poslije prijedloga *s* u *s Ivanom* [syvân|om, ili gdje [i] u *igrat'* postaje [y] u *sygrat'*. Pogledamo li pak nominativ, genitiv i dativ jednine ukrajinske riječi *ruka* (*ruka*, *ruky*, *ruci* [ruc'i]), vidimo provedenu sibilizaciju. Ona je u ukrajinskome danas morfonološka pojava: [c'] u dativu nije zbog [i]. Slog: [c'i] se naprosto u tome padežu upotrebljava na mjestu slogova: [ka], [ky]. Da je tako, pokazuje nominativ jednine imenice: *kit* (gen.: *kota*). Da sibilizacija nije morfonološka pojava, nominativ bi morao glasiti: [c'it]. To što on glasi upravo: [k'it], tj. to što suglasnički fonem /k/ (koji nije član opozicije: /k/-/k'/, jer ukrajinski jezik nema (tzv.) meki fonem: /k'/) u *kit* zvuči kao poluumekšana varijanta toga fonema, tj. kao: [k'] (jednako se apostrofom označava mekoća mekih fonema i poluumekšanost (tzv.) tvrdih fonema), govori o samostalnosti fonema /i/. Taj fonem - u skladu sa svojom prirodom - u ukrajinskome jeziku izaziva (to je fonetska pojava) poluumekšanost tvrdih fonema.

Ne može se na isti način objasniti meke parnjake (foneme: /l/, /s/) tvrdih fonema: /l/, /s/ u lokativu jednine imenica: *stil* (gen.: *stola*), *lis* (gen.: *lisu*), tj. [l'], [s'] u oblicima: (u) *stoli*, (u) *lisi*. Naime, dok u istome padežu pred istim nastavkom: [i] tvrdi fonemi, koji nisu članovi opozicije po tvrdoći-mekoći, zvuče u svojim poluumekšanim varijantama, kao što, primjerice tvrdi suglasnički fonem: /b/ (nom.: *pogrih*) u lokativu zvuči kao poluumekšani: [b'] ((u) *pogrehi* [pogreb'i]). tvrdi se fonemi koji jesu članovi opozicije po tvrdoći-mekoći u toj poziciji i ne mogu pojaviti. Naime, to je pozicija neutralizacije takve opozicije, jer u toj poziciji mogu zvučati samo meki parnjaci takvih tvrdih fonema, tj. foni mekih fonema (a ne poluumekšane varijante takvih tvrdih fonema - one i ne postoje) pa su prema tome [l'], [s'] u navedenim lokativnim oblicima: (u) *stoli*, (u) *lisi* foni mekih fonema: /l/, /s/. Samoglasnik-nastavak [i] u lokativu jednine imenica muškoga roda, dakle, ispred sebe zahtijeva: ili poluumekšanu varijantu tvrdoga fonema koji nije član opozicije: tvrdi-meki, ili meki član opozicije: tvrdi-meki, što znači da je taj samoglasnik-nastavak [i] fon fonema-nastavka /i/.

Dakle, dok se ruski: [i], [y] mogu tretirati kao alofoni fonema /i/, ali i kao foni fonema /i/, /y/, ukrajinski se [i], [y] (što je pokazano u ponašanju: [i]) mogu tretirati samo kao foni fonema: /i/, /y/.

Broj samoglasničkih fonema hrvatskoga standardnog jezika nije za sve fonologe isti. Mi ovdje ne mislimo na gledište prema kojem primjerice ima onoliko fonema /a/ koliko na samoglasniku [a] može biti različitih naglasaka (tonema), plus naglašena dužina. (Iako Brozović (1973) u svojem članku pravi razliku između naziva: samoglasnik i vokal, danas su to uglavnom sinonimi, pa slogotvorni /r̥/ ne zovemo samoglasnički, premda funkcionira kao samoglasnik.) Mi ovdje iznosimo svoje mišljenje o refleksu "jata" u hrvatskom standardnom jeziku: je li riječ o jednom (posebnom) ili o više nego jednom fonemu. (Sam je naziv toga starog fonema uvjetan. Ostale stare samoglasničke foneme nazivamo ili po najneutralnijoj/najčešćoj varijanti danoga fonema, primjerice: fonem /a/, ili prema opisu njihove tvorbe, primjerice: nazalno /e/, fonem pak, čiji refleks u standardnom hrvatskom razmatramo, za koji točno i ne znamo kako se je gdje u slavinama ostvarivao, zovemo po slovu u glagoljskoj ili ćirilskoj azbuci kojim se bilježio.) Postoji, kako se uobičajeno kaže, kratki i dugi refleks jata. Kada je riječ o kratkom refleksu jata, mislimo što misle i svi fonolozi: da je riječ o fonemima: /je/. S obzirom na to je opis-termin: kratki refleks jata, sav utemeljen na dijakroniji, tj. s gledišta se sastava fonema slijed primjerice /jes/ u *jesam* ničim ne razlikuje od slijeda primjerice /jes/ u *pjesma* ili *jesti*. Pri navođenju samoglasničkih fonema u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku praktički se i ne govori, primjerice o refleksu prednjega ili stražnjega nazala ili slogotvornoga /l/, ali se govori o (kratkom) refleksu jata. To je izazvano i podupirano činjenicom da se na odgovarajućim mjestima po hrvatskim govorima (štokavskim i čakavskim) u odgovarajućim riječima/oblicima nalazi /i/. Polemike izaziva dugi refleks jata: je li riječ o trima: /ije/, dvama: /je/ ili /ie/, ili jednome (diftonskom samoglasničkom) fonemu: /'e/? Način pisanja određenome broju govornika sugerira da se ostvaruju tri fonema te da u govoru i oni moraju ostvarivati tri

fonema: /ije/, a to - na "klasičan" način (u kojem su oba samoglasnika kratka) - čine samo oni koji su iz krajeva gdje je to praksa, kakvih na području Hrvatske i nema (ili oni malobrojni koji su se, uz određeni napor, naučili tako ostvarivati dugi refleks jata). Što se tiče jednosložnoga izgovora: /je/, ili dvosložnoga: /ic/, ili diftonškoga: /'e/, uvijek /e/ ili /'e/ imaju na sebi dug naglasak. Koji od ovih dugih refleksa jata u hrvatskom standardnom jeziku prevladava, ne možemo sa sigurnošću odgovoriti, jer to nismo pokusom provjeravali. Vrlo iscrpno i uvjerljivo - i s gledišta provedenog (postavljenog i ostvarenog) pokusa, i s gledišta njegove fonološke interpretacije, i s gledišta ponuđenoga rješenja (što nije prva ponuda) za način pisanja - o pitanju dugoga refleksa jata u hrvatskom standardnom jeziku u svojem radu piše Ivo Skarić (1996). Rješenje koje, poslije svih "za" i "protiv", nudi: da se i dugi refleks (staroga) jata piše slovima: *je*, i mi smatramo najjednostavnijim, najrazboritijim (dakako, ne i bezbolnim). (Da će, uvede li se takvo pisanje, doći do predvidivog stapanja u [l'e], [n'e] i u riječima kao što su: *lijep*, *snijeg*, *lijepo*, *polijetati*, *Nijemac* - koje se u jednoga dijela govornika već i ostvaruje, u to nema sumnje, a razumljivo je da bi u tom slučaju i ortoepska norma to morala i prihvatiti i zahtijevati.)

REFERENCIJE

- Avanesov, R.I.** (1956). *Fonetika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka*. Moskva: MGU.
- Babić, S. i dr.** (1991). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU/Globus.
- Barić, E. i dr.** (1995). *Hrvatska gramatika*. - Zagreb: Školska knjiga.
- Brozović, D.** (1973). O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata. - U: *Jezik*. - XX, 1972-1973, 3, 4, 5.
- Škarić, I.** (1996). Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata? - U: *Govor XIII*, 1-2, 1-23.
- Russkaja gramatika I*. - AN SSSR. - Moskva, 1982.
- Sučasna ukrajins'ka literaturna mova*. - Kyjiv: Vyšča škola, 1997.
- Ukrainskaja gramatika*. - AN USSR. - Kiev: Naukova dumka, 1986.

Milenko Popović and Rajisa Trostinska
Faculty of Philosophy, Zagreb
Croatia

**SOME ISSUES IN INTERPRETING PHONEMES IN CROATIAN,
RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES**

SUMMARY

The article addresses the relationship between [i] - [y] in Russian language and in Ukrainian language (denoting the corresponding Russian and Ukrainian sounds by the same letter y is conditional).

With respect to distribution, Russian [i], [y] may be treated as allphones of the phoneme /i/, but due to the ease of their identification by Russian speakers they may also be treated as phones of the phonemes /i/ and /y/.

Ukrainian [i], [y] may be treated only as the phones of the phonemes /i/ and /y/.

The phonemic status of the old Ъ in standard Croatian is discussed. It is clear that /je/ corresponds to the former short Ъ. The authors also believe that the same phonemes correspond to the former long Ъ.

Key words: *phonemes, slavic languages*
